

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОПНЕНТА

на дисертаційну роботу

Риндзак Ольги Тадеївни

«Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

за спеціальністю 08.00.07 – Демографія, економіка праці,

соціальна економіка і політика

Актуальність теми дослідження

За доби глобалізації територіальні переміщення населення, як і спроби держав та міжнародної спільноти в цілому забезпечити організований та безпечний характер міграцій засобами політичного впливу, посідають важливе місце і в міжнародних відносинах, і у внутрішній політиці національних держав. Вкрай важливі вони для України, яка на сьогодні є ареною інтенсивних різнохарактерних та різноспрямованих міграційних потоків, серед яких найбільш масовим, соціально, економічно і політично значущим є тимчасове, а часом і тривале, працевлаштування громадян за кордоном.

Протягом періоду незалежності в цілому сформовані основні принципи та напрями міграційної політики України, окреслені її цілі, створені механізми їх досягнення. Водночас, динамічність явища міграції, різноманітність її чинників, залежність не лише від внутрішніх, а й міжнародних обставин обумовлюють потребу у постійному коригуванні та актуалізації політики держави у відповідній сфері. Нагальність цієї потреби зростає в умовах реалізації курсу на євроінтеграцію України, оскільки, з

одного боку, європейські країни є наразі основними країнами призначення для українських мігрантів, а з другого, в рамках Європейського союзу накопичено не лише значний досвід регулювання міграційних процесів, а й діє спільне міграційне законодавство, імплементація норм якого до національного законодавства країн-членів є обов'язковою.

Хоча дослідженням міграційної політики присвячено значну кількість публікацій, авторами яких є як представники економічної науки, так і юристи, політологи, соціологи тощо, відкритими залишаються важливі питання впливу інтеграційних процесів на формування та реалізацію міграційної політики, а також зворотного зв'язку між міграцією та інтеграцією. Необхідно також підкреслити, що внаслідок наростання масштабів міграційних переміщень населення, урізноманітнення їх характеру, складу, напрямків, завдання регулювання міграційних процесів ускладнюються, що вимагає належного наукового забезпечення прийняття політичних рішень, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків міграцій та ефективного їх використання в інтересах розвитку. Наукові пошуки оновлених, більш ефективних підходів до удосконалення міграційної політики держави в контексті інтеграційних процесів, чому присвячено дисертацію О. Т. Риндзак, спроможні сприяти розв'язанню цього завдання, є тому вкрай актуальними і з наукової, і з практичної точки зору.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є достатньо обґрунтованими, що забезпечується вивченням та узагальненням авторкою численних робіт вітчизняних та зарубіжних науковців, детальним аналізом соціологічних та статистичних даних, використанням аналітичних звітів міжнародних організацій, міжнародно-правових документів та нормативно-правових актів України.

Методологічною основою дослідження є широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Особливо варто відзначити застосування авторкою соціологічних методів, її безпосередню участь у проведенні низки опитувань, що стали джерелом багатого фактичного матеріалу для аналізу. Характерною рисою дисертаційної роботи є органічне поєднання теоретико-методологічної й емпіричної складових.

Обґрунтованість і достовірність викладених в дисертації наукових результатів підтверджена їх апробацією на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях і семінарах, публікацією 74 наукових праць, серед яких одноосібна монографія, розділи у десять колективних монографіях, 20 статей у фахових виданнях України, 6 статей, виданих за кордоном. Опубліковані наукові праці та автореферат достатньо повно відображають результати проведених наукових досліджень. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Мета і завдання дослідження сформульовані чітко та логічно, що дало змогу авторці окреслити межі наукового пошуку, логічно побудувати структуру роботи, послідовно викласти фактичний матеріал, дійти аргументованих висновків та сформулювати авторські рекомендації щодо удосконалення міграційної політики України.

Дисертацію вигідно характеризує строгий науковий стиль викладу, який, водночас, не перенавантажений занадто складними словесними конструкціями.

У *першому розділі* розглянуто сукупність наукових підходів до досліджень міграційної політики та їх еволюцію, розкрито зміст основних понять дослідження, уточнено та доповнено його понятійно-термінологічний апарат. Авторка зосередила увагу на сутнісних характеристиках міграції та міграційної політики, на зв'язки між міграцією, міграційною політикою та інтеграцією, а також основних моделях інтеграції мігрантів в суспільство країн перебування. Аргументовано авторське розуміння міграційної політики та її місця в соціально-економічній політиці держави. Зроблено висновок про

як прямий, так і опосередкований зв'язок між міграційною політикою та інтеграційними процесами.

У *другому розділі* дисертації заслуговує на увагу розкриття функцій міграційної політики та їх доповнення превентивною функцією, тобто запобіганням негативним наслідкам міграції, міграційним втратам. Цілком правомірно авторка пропонує також доповнити принципи міграційної політики принципом гнучкості, який вона розуміє як здатність оперативно реагувати на зміни міграційної ситуації, нові виклики та проблеми.

На основі аналізу інституційного забезпечення реалізації міграційної політики України в дисертації зроблено висновок про його недосконалість та малоефективність внаслідок розпорошення управлінських функцій та неналежного рівня міжвідомчої координації. В роботі підкреслено, що інтеграційна складова міграційної політики практично позбавлена інституційного забезпечення. Авторкою запропоновано шляхи розвитку та удосконалення нормативно-правової бази міграційної політики, підкреслено необхідність цілеспрямованого формування механізмів регулювання міграції, досягнення їх зіставлюваності з регулюючими механізмами суміжних сфер життєдіяльності суспільства та міжнародними стандартами.

У *третьому розділі* дисертації проаналізовано основні фактори та мотиваційні чинники зовнішньої та особливості внутрішньої (у т.ч. вимушеної) міграції населення України. О. Т. Риндзак відзначає, що попри відсутність належного моніторингу міграційних процесів, наявні дані засвідчують їх інтенсифікацію. Крім кількісного зростання, негативні тенденції розвитку міграції полягають у перетворенні частини тимчасової трудової міграції на стаціонарну, збільшенні частки українських студентів, які навчаються за кордоном та після завершення навчання не планують повертатися на Батьківщину, поширенні імміграційних настроїв серед широких верств українців, передусім молоді.

Авторка робить висновок про те, що без належного реагування з боку держави в середньостроковій перспективі інтенсивність виїзду за кордон

залишатиметься високою. Відтак за даними соціально-економічного розвитку областей України вона аналізує 20 основних факторних ознак, що можуть впливати на міграційну активність населення, а також виокремлює основні мотиви еміграційної поведінки на базі даних соціологічних опитувань. Отримані результати мають визначити основні напрями зусиль держави в рамках міграційної та соціально-економічної політики щодо зменшення міграційних втрат.

У розділі знайшли місце також проблем внутрішньої міграції населення України, передусім внутрішньо переміщених осіб, що полягають у забезпеченні ВПО житлом, роботою, вирішенні питань з оформленням документів тощо.

Найбільш новаторським видається *четвертий розділ* дисертації, де запропоновано методологію оцінювання міграційного потенціалу як об'єкту міграційної політики. Зокрема, розроблено та розраховано такий індикатор міграційного потенціалу населення як індекс «міграційних прагнень», який дає змогу визначити ризики міграційних втрат для певної території та окремих соціально-демографічних груп, здійснити порівняння ситуації в різних регіонах країни, простежити її в динаміці. На прикладі аналізу результатів кількарічного опитування безробітних Львівщини проілюстровано непрямі методи вивчення міграційного потенціалу.

У розділі також здійснено діагностику ефектів зовнішньої міграції, серед яких виділено економічні, соціальні, політичні, духовні. За запропонованою авторкою методикою розраховано втрати економічної активності населення України внаслідок трудової міграції за кордон. Водночас, зроблено висновок про можливість як негативних, так і позитивних ефектів міграції, залежно від дієвості державної політики.

У *п'ятому розділі* дисертації розкрито авторське бачення шляхів удосконалення державної міграційної політики України в умовах євроінтеграції. У розділі розглянуто здобутки ЄС у сфері регулювання міграційних процесів, основні принципи, напрями та механізми спільної

міграційної політики Євросоюзу та питання їх адаптації в міграційній політиці України. Сформульовано основні завдання міграційної політики держави в контексті інтеграційних процесів.

Найцікавішим видається пропозиція авторки щодо розвитку інноваційного механізму реалізації міграційної політики – превентивного міграційного менеджменту, а також «інгібування міграційних втрат» людського потенціалу, як його складової. Воно передбачає цілеспрямовану діяльність держави із скорочення виїзду за кордон, забезпечення зворотності міграційних процесів, а також інтенсифікації внутрішньої міграції як альтернативи зовнішній. По кожному з цих напрямів авторкою запропоновано низку конкретних заходів-інгібіторів. Важливе місце серед напрямів міграційного менеджменту має також посісти діяльність із соціального захисту мігрантів, здешевлення переказів зароблених за кордоном коштів та їх ефективного використання.

З урахуванням проаналізованих в дисертації теоретичних підходів та фактичних даних О. Т. Риндзак запропоновано авторський варіант Концепції державної міграційної політики України. На відміну від чинного документу вона містить питання регулювання вимушених переміщень населення; детальний аналіз проблем міграції, визначення основних понять тощо.

Таким чином, завдяки належному теоретичному та методологічному підґрунтю, системному аналізу фактичного матеріалу результати дослідження О. Т. Риндзак видаються цілком обґрунтованими. Зроблені нею висновки відповідають поставленим завданням, а рекомендації доведено до рівня їх можливого використання у практичній діяльності з регулювання міграційних процесів.

Вірогідність та наукова новизна одержаних результатів

У результаті дисертаційного дослідження авторкою розв'язано актуальну наукову проблему, яка полягає в удосконаленні теоретико-методологічних засад дослідження міграційної політики, а також розробці

практичних рекомендацій щодо її формування та реалізації в контексті інтеграційних процесів України.

Головним здобутком О. Т. Риндзак є розробка нового напрямку наукових досліджень міграційної політики, основу якого складає концепція превентивного міграційного менеджменту, тобто формування, планування та організування міграційної політики, спрямованої не лише на регулювання власне міграційних процесів, а й на фактори утворення міграційного потенціалу та мотиваційні чинники прийняття індивідуального рішення про міграцію, запровадження запобіжників міграційним ризикам, перехід від реактивної до превентивної міграційної політики (с. 373–374).

Новизна запропонованого підходу полягає також у тому, що він передбачає оцінювання ефектів міграційних процесів з метою формування такої міграційної політики, яка б була здатна мінімізувати негативні наслідки міграції і, водночас, сприяти використанню її позитивного потенціалу. Авторкою виокремлено економічні, соціальні, політичні та духовні ефекти міграції, визначено індикатори кожного з них (с. 306–307).

Важливо підкреслити, що застосування механізму превентивного міграційного менеджменту передбачає розвиток діагностики міграційного потенціалу населення, детальну методологію якої запропоновано О. Т. Риндзак. Зокрема, з використанням соціологічних даних нею розроблено і розраховано «індекс міграційних прагнень», що відображає ступінь міграційних установок людей та дає змогу визначити ризики міграційних втрат, що необхідно для розроблення заходів превентивної міграційної політики (с. 285–287). Розвиваючи і доповнюючи концепцію стадійності міграційного процесу, О. Т. Риндзак виділяє різні стадії потенційної міграції, а саме, міграційні установки, міграційна готовність та безпосередня підготовка до здійснення переміщення, кожна з яких потребує специфічних превентивних заходів (рис.1.2, с. 52).

Інноваційною видається запропонована авторкою концепція уповільнення (інгібування) міграційних втрат людського потенціалу, що

служить базой для подальшого удосконалення міграційної політики в євроінтеграційній перспективі і передбачає реалізацію за трьома основними напрямками: забезпечення соціально-економічних умов скорочення еміграції, забезпечення зворотності міграційних потоків, активізація внутрішньої міграції як альтернативи зовнішній (с. 388–390).

Варті уваги результати вивчення О. Т. Риндзак інтеграційної парадигми розвитку міграційної політики, виокремлення внутрішнього та зовнішнього виміру інтеграції (с. 91), визначення впливу інтеграційних процесів на розвиток міграційних переміщень та засобів їх регулювання (с. 96–97).

Елементи наукової новизни містять пропозиції авторки, спрямовані на уточнення та удосконалення низки положень ухваленої Указом Президента України Концепції державної міграційної політики (2011 р.). Зокрема запропоновано не обмежувати зміст концепції лише питаннями міжнародної міграції, належну увагу приділити внутрішній міграції населення, передусім спричиненою анексією Криму та воєнним конфліктом на Донбасі вимушеним переселенням. О. Т. Риндзак також здійснено спробу сформулювати авторське бачення засадничих принципів міграційної політики, її мети, цілей і завдань (с. 363–371).

У роботі розвинуто, уточнено і по новому інтерпретовано кілька важливих для досліджуваної теми понять, зокрема в ній міститься авторське визначення державної міграційної політики (с. 60), як незалежного напрямку політичної діяльності і складової соціально-економічної політики держави, значення якої в умовах глобалізації та інтеграції України в світовий, передусім європейський економічний, соціальний, політичний простір зростає. На відміну від існуючих, визначення О. Т. Риндзак містить вказівку на те, що державна міграційна політика не має обмежуватися регулюванням та контролем за міграційними процесами, а повинна передбачати свій вплив на чинники міграції, її наслідки, використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектору реформ.

Таким чином, у дисертації належно забезпечені наукова новизна, теоретична значущість та практична спрямованість результатів.

Важливість для науки та практики одержаних автором дисертації результатів

Основні результати та висновки дослідження містять важливі теоретичні положення, сприяють розвитку теорії міграції та міграційної політики, зокрема в частині регулювання міграційних процесів як її окремого наукового напрямку.

Дисертація О. Т. Риндзак викличе інтерес у науковців і політиків-практиків, оскільки містить цікавий емпіричний і фактологічний матеріал, важливі висновки щодо збагачення міграційної політики держави.

Матеріали роботи можуть бути основою для подальших наукових пошуків у відповідній царині, а також використані при викладанні курсів із економіки, демографії, політології, державного управління тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні висновки, подані в дисертації, доведені до рівня практичних рекомендацій і можуть бути корисними під час розроблення та реалізації заходів державної міграційної політики на різних рівнях управління. Це доводить їх використання в роботі профільних комітетів Верховної Ради України, Міністерства соціальної політики України, Державної служби зайнятості України, а також Львівської облдержадміністрації, Львівської міської служби зайнятості, Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам

Докторська дисертація О.Т.Риндзак відзначається докладністю, є самостійним, завершеним, комплексним дослідженням, виконана на достатньому науково-теоретичному рівні, має чітку і логічну структуру,

характеризується ретельним опрацюванням джерел. Результати дослідження містять наукову новизну та мають практичне значення, є аргументованими, достовірними, впливають із змісту роботи. У сукупності вони розв'язують важливу наукову проблему і є суттєвими для подальших досліджень у сфері міграційної політики та інтеграційних процесів України.

Дисертація та її автореферат оформлені відповідно до вимог державного стандарту.

За змістом дослідження відповідає спеціальності 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика, за якою подано роботу до захисту.

Деякі критичні зауваження щодо змісту дисертації

Відзначаючи наукові здобутки автора, водночас потрібно зазначити, що дисертаційна робота не вільна від певних недоліків, а деякі положення, що в ній містяться, видаються доволі дискусійними.

Так, авторка цілком слушно наполягає на міждисциплінарному характері свого дослідження, використовує методи різних наук, виділяє при цьому такий напрям наукового пізнання як міграціологія, що, на нашу думку, хоча й не відповідає офіційній номенклатурі, проте цілком виправдано. Тим більше прикро, що до кола досліджуваних міграціологією проблем О. Т. Риндзак відносить лише міграційні переміщення, зумовлені соціально-економічними відносинами (с.41), виключаючи таким чином міграції етнічні, політичні, екологічні тощо і, власне, суперечачи власному підходу, оскільки в дисертації належне місце посідає проблема вимушеної міграції.

На стор. 98 як приклад «бар'єрної», тобто жорстко обмежувальної, міграційної політики, наводиться Швейцарія. У зв'язку з цим незрозуміло, яким чином частка іноземців в країні перевищила 25 %. На сьогодні, напевно, важко знайти приклад «бар'єрної» міграційної політики, крім, можливо, Північної Кореї. Цей термін, очевидно, мало відповідає сучасним реаліям.

У параграфі 1.4, де йдеться про види і моделі інтеграції мігрантів, основна увага приділяється соціо-культурній інтеграції, проте основою перетворення мігрантів на невід'ємну частину суспільства, що приймає, є так звана функціональна інтеграція, тобто інтеграція мігрантів на ринку праці, в освітній сфері, у вирішенні житлового питання. Саме це, на нашу думку, мало б бути у центрі уваги авторки. Що, однак, аж ніяк не применшує значення культурної, мовної, психологічної інтеграції прибулих.

Доволі спірною видається думка авторки, що успіх адаптації та інтеграції мігранта залежить від вільного вибору адаптанта (с.101), особливо враховуючи подальші міркування про дискримінацію, яку зазнають українські трудові мігранти за кордоном. Адже вирішальним чинником інтеграції є умови, у які мігрант поставлений в країні, що приймає, незалежно від його власної волі.

Хотілося б застерегти авторку від деяких занадто категоричних та неаргументованих тверджень. Так, на стор.112 вона пише, що політика мультикультуралізму зазнала краху, посилаючись на висновки лідерів Німеччини та Великої Британії. Проте, наприклад, канадський досвід не викликає жодних сумнівів в успішності цієї моделі.

Враховуючи динамічність змін в сучасному суспільстві та усвідомлюючи всі труднощі роботи з проблематикою сьогодення, все ж хотілося звернути увагу авторки на недоцільність наведення застарілої інформації. Так, на стор.153 діяльність МОП у сфері міграції в Україні ілюструється проектом, який завершився ще 2013 року. Занадто багато, як на нашу думку, приділено уваги домовленостям в рамках СНД, хоча Україна де-юре ніколи не була членом організації, а після 2014 р. фактично не брала участі в її роботі.

Хотілося б побажати авторці більш критичного ставлення до статистичної інформації. Так, навряд чи кількість перетинів кордонів, тобто транскордонна мобільність, характеризує міграцію (с.191), а додатне сальдо міграції за даними Держстату в часи війни демонструє, напевно, не реальну

міграційну ситуацію, а вади обліку. Посилання на дані ООН щодо кількості емігрантів з України (с.193) потребують пояснення, оскільки емігрантами вважаються особи, які проживають не в тій країні, де вони народилися, а більшість емігрантів з України виїхали з її території ще до проголошення незалежності до інших республік СРСР, тобто були на той час внутрішніми мігрантами.

Так само обережного використання потребують соціологічні дані. Якщо йдеться про еміграційні настрої населення або наміри ВПО повернутися до місць попереднього проживання/залишитися в місцях вселення варто наводити не цифру, а показувати динаміку, якщо, звичайно, є впевненість у тому, що дані за різні роки збиралися за однаковою методологією.

У порівнянні з іншими частинами дисертації, найменш вдалим видаються параграфи 2.2 та 2.3, присвячені інститутам реалізації міграційної політики. На нашу думку, описову частину функцій органів влади у сфері міграції та перелік актів законодавства цілком можна було б перемістити у додатки, залишивши в тексті лише їх аналіз та оцінку відповідності виконавчих та законодавчих інструментів цілям міграційної політики держави.

Висловлені зауваження, однак, мають переважно рекомендаційний характер і не знижують загальної високої оцінки представленої роботи.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів

З огляду на актуальність, новизну, обґрунтованість і достовірність наукових результатів, їх практичну цінність дисертаційна робота «Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України» відповідає вимогам МОН України до такого роду досліджень, пунктам 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №

567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка, Риндзак Ольга Тадеївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Офіційний опонент:

Головний науковий співробітник відділу
соціальної стратегії Національного
інституту стратегічних досліджень,
доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник,
заслужений діяч науки і техніки України

О. А. Малиновська

Підпис О.Малиновської засвідчую

Заступник директора
Національного інституту стратегічних досліджень,
заслужений економіст України

О.Ворона